

УДК 37.043.2-056.2/3:331.548

DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.1.2023.14>

*Алевтина Клочкова,
ORCID iD 0000-0001-8653-9725
методист Обласного ресурсного центру
з підтримки інклюзивної освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
alevtyna.klochkova@moipro.mk.ua*

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано психолого-педагогічні умови проведення профорієнтаційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в закладі освіти. Актуалізовано потребу в проведенні вищезазначеної роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами. Надано характеристику основних компонентів профорієнтаційної роботи в закладі загальної середньої освіти, що спрямовані на допомогу здобувачам освіти під час вибору майбутньої професії з урахуванням наявних здібностей і психофізичних можливостей. Визначено доцільні форми розглядуваної роботи для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, які можна реалізувати в закладі загальної середньої освіти.

Ключові слова: здобувачі освіти з особливими освітніми потребами; інклюзія; профорієнтаційна робота.

© Клочкова А. В., 2023

Вступ. Українське суспільство живе в епоху широких соціальних і економічних перетворень, коли процеси глобалізації дедалі зростають і формування сучасного толерантного суспільства неминуче призводить до переформулювання соціальної місії та завдань освіти як інституції, яка визначає авторитет української держави. Активна реалізація впродовж останнього десятиліття в системі освіти інклюзивного навчання у поєднанні з високим темпом науково-технічного прогресу, стрімким розвитком економіки та динамічними змінами сучасного соціуму, нестабільністю ринку праці висувають перед освітою якісно нові завдання щодо формування ключових компетентностей майбутніх випускників закладів загальної середньої освіти, які мають особливі освітні потреби (ООП).

Професійна орієнтація є спеціально організованою системою підтримувальних заходів, які роблять вибір професії керуваним, стійким процесом. Відповідно до Концепції Нової української школи суттєву увагу варто приділяти формуванню готовності здобувачів освіти до свідомого життєвого вибору, самореалізації, трудової діяльності, плануванню кар'єри – професійну орієнтацію у ЗЗСО слід базувати на ключових компетентностях НУШ (Гриневич Л., Елькін О., Калашников С., Коберник І., Ковтунець В., Макаренко О., Малахова О., Нанаєва Т., Усатенко Г., Хобзей П., Шиян Р., 2016, с. 20). Одним зі способів виконання зазначених завдань є вдосконалення і активізація профорієнтаційної роботи в закладі загальної середньої освіти з урахуванням потреб здобувачів освіти,

яким властиві ті чи інші категорії освітніх труднощів. Профорієнтаційна робота в ЗЗСО, яка не враховує особливості психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, є недостатньо ефективною і мало сприяє їхньому подальшому професійному становленню. Розуміння актуального розвитку дітей з ООП і грамотне вибудовування педагогічними працівниками подальших етапів професійного становлення здобувачів освіти базується на екстраполяції тенденцій, що відбуваються, і дає можливість попередити небажані труднощі.

Урахування реалій інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти зумовлює потребу у пошуці ефективних шляхів реалізації профорієнтаційної роботи в закладах освіти для дітей з ООП, оскільки потребує обов'язкового урахування особливостей їхнього психофізичного розвитку та зумовлених ними освітніх труднощів різного ступеня вияву (фізичних, функціональних (сенсорних, мовленнєвих, моторних), інтелектуальних, навчальних і соціоадаптаційних), імовірно-го звуження кола вибору професій.

Визначення оптимальних умов для здійснення ефективної профорієнтаційної допомоги і подальшого кваліфікованого супроводу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами у процесі вибору майбутньої професії, опанування відповідними компетенціями та планування кар'єри входять до пріоритетних завдань закладів загальної середньої освіти, оскільки обрана з урахуванням потреб і можливостей здобувача освіти майбутня трудова діяльність сприятиме самореалізації дитини з ООП, успішній адаптації і соціалізації кожної особистості та попередить виникнення ситуацій тривалого (понад один рік) безробіття або нестабільного працевлаштування (до 1–3 місяців), компенсуючи наявні особливості психофізичного розвитку.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Проблема особистісної і професійної самореалізації є актуальною для всіх

випускників закладів загальної середньої освіти. Однак для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами вона є найскладнішою через наявні перепони для їхньої можливості реалізувати себе в тій чи іншій професійній сфері, потребу у більш диференційованому виборі професій. Профорієнтаційна потреба потребує забезпечення індивідуального підходу до кожної особи, яка здійснює професійний вибір. Обрати майбутню діяльність, професію до снаги є непростю задачею для значної частини здобувачів освіти з ООП: через наявні категорії освітніх труднощів (фізичні, інтелектуальні, функціональні, сенсорні або мовленнєві, навчальні і соціоадаптаційні / соціокультурні) та особливості психофізичного розвитку одні професії можуть бути протипоказаними, а інші – недоступними (наприклад, для осіб із порушеннями інтелектуального розвитку, із порушеннями опорно-рухового апарату, розладами аутистичного спектра, унаслідок синдрому дефіциту уваги з гіперактивністю або дефіцитарного розвитку). У довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників, затвердженому Міністерством праці і соціальної політики України, зазначено, що різні види професійної діяльності висувають чіткі вимоги до фізіологічних можливостей і психологічних здібностей людини (Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників, 2004, с. 20). З урахуванням наявних вимог кожен майбутній випускник закладу освіти, що має особливі освітні потреби, обираючи свій професійний шлях, має усвідомлювати ті ризики, які пов'язані з обраною трудовою діяльністю для власного стану здоров'я, а також наявні можливості для власної професійної самореалізації.

Ефективна система професійної орієнтації дітей з особливими освітніми потребами в закладі освіти має системно вирішувати цілий комплекс соціальних і психолого-педагогічних питань, подолання яких сприятиме адаптації та інтеграції майбутніх випускників закладів загальної середньої освіти в соціумі.

Заклади загальної середньої освіти є цілісними соціальними утвореннями, відкритими системами, що мають спеціальну структуру і виконують специфічні функції в суспільстві – це навчання, виховання і розвиток особистості, яка підростає, а також надання системної допомоги в її професійному самовизначенні, подальшій успішній інтеграції в суспільство. Істотною перешкодою на шляху до успішної реалізації профорієнтаційної роботи в закладах освіти є труднощі врахування тих динамічних змін, які відбуваються в соціальному середовищі відповідно до запитів суспільства і ринку праці, а також брак методичних розробок, як стосуються побудови взаємодії зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами, що спричиняють ті чи інші освітні труднощі. Відтак у зв'язку з обґрунтованою необхідністю одним зі способів вирішення визначеного переліку питань є вдосконалення профорієнтаційної роботи в ЗЗСО з урахуванням потреб та можливостей здобувачів освіти з ООП, створення належних психолого-педагогічних умов у закладі освіти, формування усвідомленої мотивації дітей до вибору майбутньої професійно-трудової діяльності та реалізація потенціалу дітей з ООП.

Формулювання мети і завдань статті.

Головною метою успішної реалізації профорієнтаційної роботи педагогічними працівниками закладу загальної середньої освіти є сприяння професійному самовизначенню здобувачів освіти з особливими освітніми потребами відповідно до стану здоров'я і медичних обмежень (зокрема для дітей з інвалідністю), психологічних і психофізіологічних характеристик, професійного потенціалу – з одного боку, а також врахування актуальних потреб сучасного ринку праці і суспільства – з іншого боку. Відповідно, метою статті є дослідження оптимальних психолого-педагогічних умов системної реалізації профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти для дітей із особливими освітніми потреба-

ми.

Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність послідовного виконання таких **завдань**:

- 1) на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури узагальнити і систематизувати різноманітні підходи та практичний досвід із проблеми дослідження, розкрити сутність і особливості реалізації профорієнтаційної роботи серед здобувачів освіти з ООП;
- 2) сформулювати критерії успішності профорієнтаційної роботи та оптимальні психолого-педагогічні умови для здійснення профорієнтаційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти;
- 3) визначити дієві форми профорієнтаційної роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Психолого-педагогічні проблеми реалізації профорієнтаційної роботи в закладах освіти вже були предметом уваги багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників.

Підґрунтям для нашого дослідження є роботи вітчизняних та зарубіжних філософів і вчених, засновників спеціальної та корекційної педагогіки: Л. С. Виготського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, Я. А. Коменського, К. Д. Ушинського, Г. Песталоцці, М. Монтесорі, ґрунтовний історичний аналіз яких було зроблено П. І. Шевченко (Шевченко П. І., 2009, с. 178).

Окрім того, вагомі дослідження з проблем професійної орієнтації здобувачів освіти в умовах ринкового середовища належать американським психологам і науковцям: психологові Дж. Холланду (теорія професійного вибору як відповідності типу особистості типові професійного середовища), засновникові гуманістичної психології А. Маслоу (проблема психології творчості особистості), фахівцеві з питань психоло-

гічного консультування, методів оцінки і виміру організаційної психології Д. Сьюперу тощо.

В Україні останні дослідження з питань профорієнтації здійснювали такі вчені, як В. Г. Панок (дослідження життєвого шляху особистості, визначення психологічних особливостей життєвої проблематики і життєвої ситуації й індивідуальності людини), І. Д. Бех (самоусвідомлення старшокласників як передумова процесу саморозвитку, самодіяльність як забезпечення професійної орієнтації здобувача освіти) (Бех І. Д., 2012), Н. Г. Ничкало (професійно-технічна освіта в Україні), Т. В. Новацький (проблеми професійної орієнтації і професійного «дорадництва») тощо. Крім того, професійне самовизначення особистості було предметом дослідження Є. М. Борисової, О. І. Вітківської, С. С. Гриншпун, Л. А. Гуцан (Гуцан Л. А., 2015), Є. А. Клімова, а особливості профорієнтаційної роботи та працевлаштування осіб із особливими освітніми потребами знайшли своє відображення у працях О. П. Глоби, О. В. Колишкіна, Н. О. Мирошніченко, Г. М. Мерсіянової, К. М. Турчинської.

Наявні психолого-педагогічні надбання педагогів і учених розкривають теоретичне осмислення впливу біологічних і соціальних факторів розвитку особистості здобувачів освіти. Проте комплекс проблем, пов'язаних зі створенням адекватних методів та форм роботи зі здобувачами освіти, які мають порушення розвитку, ще недостатньо вивчено (зокрема з урахуванням особливостей реалізації профорієнтаційної роботи в умовах інклюзивного навчання).

Питання реалізації профорієнтаційної роботи серед здобувачів освіти з урахуванням наявності особливих освітніх потреб потрапило у фокус уваги науковців-педагогів відносно недавно з початком активної реалізації інклюзивного навчання в закладах освіти. Актуальна ситуація розвитку інклюзивної освіти зумовила численні запити щодо особливостей реалізації

профорієнтаційної роботи з дітьми з ООП від учителів закладів загальної середньої та спеціальної освіти, практичних психологів, соціальних і корекційних педагогів (учителів-дефектологів, учителів-логопедів, учителів-реабілітологів), інших працівників закладів освіти. Однак проблема реалізації профорієнтаційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти наразі є малодослідженою, тому ми провели власне дослідження, здійснивши моніторинг запитів батьків / законних представників дітей з ООП щодо професійної орієнтації останніх.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням здобутих наукових результатів.

Сучасна профорієнтаційна робота в закладах загальної середньої освіти має бути спрямована на забезпечення усвідомленого вибору майбутньої професії здобувачами освіти з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх можливостей і вподобань та відповідно до актуальних потреб ринку праці. Як зазначає Д. О. Закатнов, проблема оптимального визначення професійного майбутнього особистості є кардинально важливою як для кожної конкретної людини, так і для всього суспільства в цілому (Закатнов Д. О., 2009, с. 3). Професійна орієнтація, на думку Л. П. Васильєвої, є комплексом психолого-педагогічних і медичних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу працевлаштування відповідно до бажань, схильностей, здібностей і з урахуванням потреби у фахівцях ..., а також формування потреби й готовності до праці в умовах ринку, багатоукладності форм власності та підприємництва (Васильєва Л. П., 2012, с. 4). Крім того, надзвичайно важливим є надання допомоги батькам / законним представникам тієї частини здобувачів освіти з ООП, які мають порушення інтелектуального розвитку легкого та помірного ступеня прояву, у здійсненні ними професійного вибору з урахуванням можливостей та обмежень своєї дитини.

Ефективна реалізація такої роботи передбачає дотримання таких умов: 1) якісного інформаційного і науково-методичного забезпечення; 2) адаптації наявного профорієнтаційного діагностичного інструментарію з урахуванням особливих освітніх потреб і освітніх труднощів здобувачів освіти; 3) наявності кваліфікованих педагогічних кадрів, обізнаних у сфері інклюзивної освіти; 4) профорієнтаційна робота має здійснюватись як вибудована система взаємопов'язаних між собою заходів, які комплексно здійснюватимуть діагностичну, мотиваційну, підготовчу та організаційну функції для здобувачів освіти.

Професійна орієнтація здобувачів освіти в допрофесійний період, як зазначено в наказі Міністерства освіти і науки України, передбачає етапи: *початковий*, або пропедевтичний, як ознайомлення з найпоширенішими професіями і формування в дітей позитивного ставлення до професійної діяльності, формування загальношкільських умінь і навичок, професійне самовизначення учнів через сюжетно-рольову гру – початкові класи, *пізнавально-пошуковий* як формування ціннісних орієнтацій здобувачів освіти, мотивації до самопізнання, роботи підліткової професійної фантазії – 5–7 класи, *базовий* (визначальний) як вивчення здобувачами освіти основ вибору професії, професійно-важливих якостей, формування особистісно значущого сенсу у виборі професії, а також профілізація III ступеня ЗЗСО – 8–12 класи (Наказ Міністерства освіти і науки України від 2 липня 1995 року № 159/30/1526). З огляду на вищезазначене вважаємо період ранньої юності найбільш чутливим для формування готовності здобувачів освіти до професійного самовизначення.

Завдання профорієнтації полягає в ознайомленні здобувачів освіти з професіями та правилами їхнього вибору, вихованні спрямованості на самопізнання як основу професійного самовизначення, формування вміння зіставляти свої здібності та можливості з вимогами щодо оволодіння конкретною професією, укладання

реального плану оволодіння професією, а також забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості. На думку автора, самовизначення дітей з особливими освітніми потребами буде ефективним, якщо предметом психолого-педагогічних зусиль стане загальний розвиток особистості, який охоплює формування таких особистісних якостей, як здатність до самопізнання та самовизначення (розуміння своїх сильних і слабких сторін), незалежність, уміння робити вибір та нести за нього відповідальність. Упровадження інклюзивного навчання має передбачити новий підхід до здійснення профорієнтаційної роботи в закладі освіти, потребуючи врахування особливостей психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, оскільки професійне навчання і майбутня трудова діяльність сприятимуть їхній успішній соціалізації та реалізації як повноцінних особистостей, членів суспільства. Останнє зумовлює впровадження нових форм і методів роботи, оновлення організаційно-методичного підходу щодо реалізації ... завдань профорієнтаційної роботи (Докучина Т. О., 2019, с. 95–96).

Основними спеціалізованими заходами профорієнтаційної роботи педагогічних працівників ЗЗСО (класних керівників, учителів із навчальних предметів, практичного психолога, соціального педагога та інших педагогічних працівників закладу освіти) зі здобувачами освіти, зокрема з ООП, для їхнього професійного самовизначення є декілька взаємопов'язаних складників: 1) професійна діагностика, 2) професійне інформування, 3) професійне консультування, 4) професійний вибір, 5) професійна адаптація (Ігнатович О. М., 2014, с. 14; Ігнатович О. М., Тагаурова-Осика Г. П., Шевченко А. М., 2021, с. 26). Ці складники профорієнтаційної роботи задаватимуть вектор розвитку особистості, що зростає, в обраній професії (значущою і цінною для неї), у якій особистість зможе успішно досягнути особистісної і професійної самодостатності.

Питанню активного впровадження

профориєнтації в роботі з молоддю в закордонних закладах освіти (зокрема в системі освіти США) вже багато років приділяють значну увагу (Гриншпун С. С., 2005, с. 65). Професійний вибір, на думку Дж. Холланда, є процесом раціональним та свідомим, в основу якого покладено індивідуальну диспозицію психологічних якостей із наявними диспозиційними вимогами до професій різного характеру щодо виконання роботи. Тобто, за теорією Дж. Холланда, кожна особистість за своїми індивідуальними якостями та професійно визначеними здібностями найбільш оптимально підходить до виконання конкретної професійної діяльності (Холланд Дж., 2002, с. 87). Саме психологічна структура особистості значною мірою зумовлює її професійну діяльність: ефективність останньої багато в чому визначає відповідність характеристик фахівця тим ролям і функціям, які він покликаний виконувати.

Критеріями успішності реалізації профориєнтаційної роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти є:

- 1) інформованість здобувачів освіти про майбутню професію та шляхи її здобуття (конкретний і чіткий образ професії для здійснення подальшого усвідомленого вибору);
- 2) сформованість усвідомленої мотивації як обґрунтованого вибору професії – активний пошук необхідної інформації, бажання випробувати свої сили в конкретних сферах діяльності, усвідомлення випускниками необхідності підготовки до професійної діяльності, укладання здобувачами освіти або їхніми батьками професійного плану (за наявності порушень інтелектуального розвитку здобувача освіти);
- 3) орієнтованість здобувачів освіти з ООП на самопізнання як усвідомлення своїх сильних сторін і недоліків;
- 4) активна позиція в оволодінні необхідними знаннями, уміннями та навичками;
- 5) позитивне оцінювання здобувачем освіти зробленого професійного вибору.

Відповідно до зазначених критеріїв можна виділити три рівні успішності профориєнтаційної роботи:

- 1) **високий рівень** – чітка усвідомлена мотивація у виборі професії, активне прагнення здобувача освіти до самопізнання для усвідомлення своїх сильних сторін та недоліків, висока інформованість здобувача освіти про майбутню професію і шляхи її здобуття, активна позиція в оволодінні необхідними знаннями, уміннями та навичками, виражена позитивна оцінка щодо зробленого професійного вибору;
- 2) **середній рівень** – усвідомлена мотивація у виборі професії, активне прагнення здобувача освіти до самопізнання для усвідомлення своїх сильних сторін та недоліків, середня інформованість здобувача освіти про майбутню професію і шляхи її здобуття, нестійкість позиції в оволодінні професійними знаннями, уміннями та навичками, нестійке позитивне оцінювання зробленого професійного вибору;
- 3) **низький рівень** – нестійка мотивація або брак останньої у виборі професії, низьке або нестача прагнення до самопізнання як усвідомлення своїх сильних сторін і недоліків, низька інформованість про майбутню професію і шляхи її здобуття, брак бажання в оволодінні необхідними знаннями, уміннями та навичками, байдуже або негативне оцінювання зробленого професійного вибору.

Під час розв'язання проблеми вибору професії дітьми з особливими освітніми потребами необхідно враховувати розробки комплексного підходу до підбору і модифікації методичного інструментарію з урахуванням особливостей психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Наявні два основних підходи до визначення змісту та структури психологічної готовності до професійної діяльності: у рамках функціонального підходу готовність до діяльності фахівці розуміють як

певний стан психічних функцій, який забезпечує високий рівень досягнень під час виконання того чи іншого виду діяльності; з погляду особистісно зорієнтованого підходу психологічну готовність розглядають як результат підготовки до певної діяльності.

Психологічна готовність до оволодіння професією передбачає наявність таких компонентів: мотиваційний (цінування професії), когнітивний (знання), операційний (уміння і навички) і особистісний (якості). Нині відома значна кількість стандартних профорієнтаційних методик, які використовують у закладах загальної середньої освіти (зокрема тест на визначення типу професійної особистості Дж. Холланда, методика Г. Гарднера на визначення провідного типу інтелекту, диференційно-діагностичний опитувальник Є. А. Клімова (Клімов Є. А., 2010), методика професійної спрямованості Б. Басса, методика «Карта інтересів» Б. О. Федоришина), однак варто підкреслити, що зазначені методики лише частково враховують реальні можливості та особливості здобувачів освіти з ООП. Успішна профорієнтаційна робота в закладі освіти пов'язана з прогнозуванням професійного розвитку здобувачів освіти на перспективу, вона здійснюється через розроблення прогнозів щодо ймовірних тенденцій процесу розвитку здобувачів освіти та результатів діяльності.

Моніторинг запитів батьків дітей з ООП щодо професійної орієнтації.

На етапі професійного самовизначення дітей з особливими освітніми потребами, окрім діагностики здібностей, особистісних відмінностей, кола інтересів та схильностей, ключову роль можуть також відігравати соціальне оточення та вплив родини (зокрема позиція батьків / законних представників). На базі Обласного ресурсного центру з підтримки інклюзивної освіти МОІШПО впродовж 2021–2022 рр. фахівці ресурсного центру проаналізували запити від батьків / законних представників дітей

з особливими освітніми потребами, які навчалися у середніх і старших класах закладів загальної середньої освіти м. Миколаєва. Метою проведеного моніторингу було дослідження ступеня вираженості і характеру спрямованості профорієнтаційних запитів від батьків / законних представників дітей з ООП. Вибірка дітей з ООП становила 18 здобувачів освіти у 12 ЗЗСО, з яких 14 – це здобувачі освіти, що мають статус осіб з інвалідністю. Аналіз запитів показав, що здебільшого батьки / законні представники дітей з ООП (84 %) відчують занепокоєння щодо подальшої соціалізації, професійного самовизначення, подальшої індивідуальної освітньої траєкторії своєї дитини після завершення навчання в ЗЗСО та успішного працевлаштування випускника, звертаючись з відповідними запитом до педагогічних працівників закладів освіти, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів: 1) які спеціальності / вид діяльності є найбільш сприятливими для подальшої професійної й особистісної реалізації здобувача освіти залежно від категорії ООП; 2) до яких закладів освіти варто подавати документи здобувачам освіти з тими чи іншими порушеннями психофізичного розвитку. Найбільш актуальними такі запити є для батьків / законних представників здобувачів освіти з інвалідністю (93 %), які мають порушення інтелектуального розвитку (інтелектуальні труднощі тяжкого і найтяжчого ступенів прояву), опорно-рухового апарату (фізичні труднощі), особливості дефіцитарного розвитку як порушення зору та слуху (функціональні сенсорні труднощі), розлади аутистичного спектра (соціоадаптаційні / соціокультурні труднощі), а також здобувачі освіти зі складними комплексними порушеннями.

Молодь з інвалідністю, як зазначає Н. О. Мирошніченко, є особливо вразливою групою щодо профорієнтації та подальшого працевлаштування, яка часто не здатна адекватно реагувати на економічні зміни та зміни на ринку праці в державі через власні обмежені можливості різного характеру

та брак реальної зацікавленості в ній більшості роботодавців (Мирошніченко Н. О., 2017). Це означає, що такі діти потребують особливого підходу в організації профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти з урахуванням наявних у здобувачів освіти категорій освітніх труднощів і порушень психофізичного розвитку.

Крім того, якщо говорити про здобувачів освіти з порушеннями інтелектуального розвитку, то саме на їхніх батьків / законних представників більшою мірою покладається відповідальність за прийняття рішення щодо подальшого професійного становлення дитини з ООП через наявні в неї когнітивні та особистісні обмеження. Саме тому школа має ініціювати нову, глибшу залученість родини до побудови освітньо-професійної траєкторії дитини (Гриневич Л., Елькін О., Калашников С., Коберник І., Ковтунець В., Макаренко О., Малахова О., Нанаєва Т., Усатенко Г., Хобзей П., Шиян Р., 2016, с. 14). Цю позицію підтверджують результати проведеного моніторингу серед батьків / законних представників дітей з особливими освітніми потребами, тому до проведення окремих форм профорієнтаційної роботи мають залучатися батьки дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Ефективні форми профорієнтаційної роботи.

Наявні функціональні обмеження необхідно враховувати під час планування і проведення профорієнтаційних заходів в закладах освіти, ураховуючи особливості психофізичного розвитку випускників ЗЗСО з особливими освітніми потребами. Відповідно до Проєкту Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні, ефективна професійна орієнтація як складова інклюзивного навчання в закладах освіти потребує реалізації базових умов доступності та забезпечення галузевої (зокрема економічної) доступності, розвиток інституту соціального підприємництва (Про схвалення Національної стра-

тегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, 2021, с. 41–43).

У профорієнтаційній роботі зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами необхідно використовувати ті форми і методи, що спрямовані на активізацію особистості підлітка у процесі професійного самовизначення, нові освітні та інформаційні технології, нові стратегії взаємодії між учасниками освітнього процесу. Для проєктування системи профорієнтаційної роботи з дітьми з ООП необхідно визначити структуру моделі процесу: оскільки реально вона невідома заздалегідь, доцільно проєктувати моделі з гнучкою структурою і параметрами. Тобто у моделі, яка описує процес профорієнтаційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, повинні змінюватися структура та параметри відповідно до змін характеристик процесу під час її функціонування – така модель профорієнтаційної роботи буде називатись адаптивною, структура якої пов'язана з використанням інтерактивних форм. Вирішення питання реалізації професійної орієнтації здобувачів освіти в ЗЗСО полягає в задіянні активного психологічного навчання, що є областю практичної психології – через використання таких методів, як рольові та ділові ігри, тренінги, психодіагностичні процедури тощо. Такий підхід сприяє вирішенню проблеми «безособистісного» і «бездіяльнісного» характеру професійної орієнтації в закладах загальної середньої освіти. Застосування інтерактивних форм сприяє розкриттю професійних здібностей, нахилів здобувачів освіти, зокрема з особливими освітніми потребами, та сприяє їхньому особистісному самовизначенню. Успіх кожного окремого заходу залежить від того, наскільки зрозуміло і цікаво подано матеріал. До ефективних форм профорієнтаційної роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами, які доречно реалізувати в закладі освіти, можна віднести такі, представлені у таблиці (див. Табл. 1).

Ефективні форми профорієнтаційної роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами, які можна реалізувати в закладі освіти

Таблиця 1

Форма	Мета	Час
Перегляд тематичного відеоматеріалу, прослуховування аудіофайлів	Ознайомлення здобувачів освіти з ООП із різноманітним напрямом професійної діяльності. Допомога у виборі оптимального напрямку трудової діяльності	10–15 хвилин (5–7 хв для дітей з ППР)
Тематичні зустрічі з представниками професій	Надання здобувачам освіти з ООП можливості отримати інформацію про певний вид трудової діяльності від першої особи. Демонстрація переваг і недоліків цієї чи іншої професійної діяльності на конкретних прикладах. За потреби із залученням батьків / законних представників дітей з ППР, РАС	30–45 хвилин (15–25 хв для дітей з ППР)
Експерсії на підприємство	Формування у здобувачів освіти з ООП уявлень про професію в реальних умовах трудової діяльності (наприклад, на виробництві / в установі). За потреби із залученням батьків / законних представників дітей з ППР, РАС	60–90 хвилин (45–60 хв для дітей з ППР, РАС)
День відкритих дверей	Ознайомлення підлітків з ООП з особливостями роботи підприємства, організації чи установи, яка надає певні послуги. Формування розуміння про місце компанії на ринку праці, прищеплення поваги та інтересу до соціально значущих видів трудової діяльності. Відвідування закладів освіти (за потреби із залученням батьків / законних представників дітей з ППР, РАС)	60–90 хвилин (30–60 хв для дітей з ППР, РАС)
Тренінг професійного самовизначення	Допомога у виборі сфери професійної діяльності, яка буде сприятливою відповідно до здібностей та трудових навичок дитини з ООП. Формування зацікавлення до процесу самопізнання як необхідної умови вибору майбутньої професії	30–45 хвилин (20–30 хв для дітей з ППР)
Майстер-клас, професійні проби та соціальні практики	Демонстрація практичних навичок професійної діяльності відповідно до обраної спеціальності (із роз'яснювальними коментарями і активним залученням підлітків до обговорення). Презентування прикладу роботи над проблемним творчим завданням із залученням здобувачів освіти з ООП до процесу його вирішення	20–30 хвилин

Гра-квест («Ключі від професії» або «Лабіринт професій»)	Формування у здобувачів освіти з ООП навички обирати вид діяльності, який відповідає особистим фізичним та інтелектуальним можливостям, нахилам та здібностям, а також актуальним запитам ринку праці	60–90 хвилин (30–60 хв для дітей з ППР, РАС)
Рольові ігри	Розвиток зацікавлення до професійної діяльності через сюжетно-рольові ігри (наприклад, ігри: «Магазин», «Пошта», «Школа», «Ідальня» тощо)	60–90 хвилин (30–45 хв для дітей з ППР, РАС)

Джерело: складено самостійно

Отже, ефективна реалізація профорієнтаційної роботи з дітьми з ООП у закладах загальної середньої освіти організаційно містить систему інтерактивних форм і методів, які мають проводити з урахуванням наявних у здобувачів освіти категорій труднощів. Процес пізнання на кожному проведеному заході вимагає обов'язкової завершеності в розкритті теми, а саме представлення інформації має подаватись у доступній та цікавій для дітей з ООП формі з урахуванням працездатності і поведінкових особливостей останніх.

Варто звернути увагу, що у структурі загальної професійної підготовки дітей з особливими освітніми потребами значну роль відіграє розвиток емоційного інтелекту. Емоційний інтелект (ЕІ) – це вміння розуміти свої почуття і емоції, почуття і емоції інших людей і вміння ефективно впливати на свою і чужу поведінку за допомогою управління своїми емоціями та почуттями та емоціями, почуттями інших людей (Сокуренко О. О., Смола О. М., 2022). Такий підхід сприятиме досягненню поставлених цілей у процесі здійснення вибору майбутньої професії та розбудови кар'єри.

Висновки та перспективи дослідження проблеми.

У процесі виконання поставлених завдань на основі проведеного науково-теоретичного аналізу робіт із питань реалізації профорієнтаційної роботи зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами

в закладах загальної середньої освіти зроблено **висновки:**

- профорієнтаційна робота в закладі загальної середньої освіти є комплексом дій для виявлення в конкретної особи схильностей і здібностей до представлених на ринку праці видів професійної діяльності, а також є системою заходів, спрямованих на допомогу здобувачу освіти ЗЗСО у здійсненні правильного вибору майбутньої професії і подальшої успішної побудови кар'єрного шляху;
- однією з найгостріших проблем практичного сьогодення профорієнтаційної роботи в закладах освіти (зокрема за умови інклюзивного навчання) є необхідність урахування своєрідності психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами;
- критеріями успішності профорієнтаційної роботи є інформованість здобувача освіти з ООП про майбутню професію та її усвідомлений вибір, орієнтованість на самопізнання, активна позиція в оволодінні необхідними ЗУН, позитивне оцінювання здобувачем освіти зробленого професійного вибору. Відповідно до визначених критеріїв виділено три рівні успішності профорієнтаційної

- роботи (високий, середній, низький);
- ефективними формами профорієнтаційної роботи зі здобувачами освіти з ООП є інтерактивні форми роботи: тематичні зустрічі з представниками професії та екскурсії на підприємства, ролові ігри та ігри-квести, День відкритих дверей у закладах освіти, відвідування майстер-класів і участь у тренінгах професійного самовизначення, професійних пробах та соціальних практиках.
- Реалізовувати профорієнтаційну роботу з дітьми з ООП у закладі загальної середньої освіти необхідно відповідно до вимог державних стандартів та потреб ринку праці – з одного боку, та з урахуванням індивідуальних психологічних характеристик, особливостей психофізичного розвитку і нозології порушення, стану здоров'я і анамнезу захворювання, можливих протипоказань і обмежень – з іншого.
- Перспективними** в цьому напрямі вважаємо дослідження успішності профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти із випускниками з особливими освітніми потребами з урахуванням їх категорій освітніх труднощів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Особистість в духовному розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Васильєва Л. П. Професійна реабілітація: профорієнтація та відбір на професійне навчання осіб з особливими освітніми потребами / Л. П. Васильєва. – Миколаїв : Педагогіка. 2012. – 29 с.
3. Гриншпун С. С. Професійна орієнтація школьників в США / С. С. Гриншпун // Педагогіка. – 2005. – № 9. – С. 65–72.
4. Гуцан Л. А. Сучасний аналіз форм та методів підготовки учнівської молоді до вибору і успішної реалізації професійної кар'єри / Л. А. Гуцан // Шкільний світ. – № 3 (707) – лютий 2015 р. – С. 20–22.
5. Докучина Т. О. Профорієнтаційна робота з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання / Т. О. Докучина // Actual problems of the correctional education. – 2019. – № 14. – С. 92–100. DOI: <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2019-14.92-100>
6. Закатнов Д. О. Професійна орієнтація. Стан і проблеми професійної орієнтації / Д. О. Закатнов // Все для вчителя. – 2009. – № 7/8. – С. 3–8.
7. Ігнатович О. М. Професійна орієнтація : підручник [для студентів] / Є. В. Єгорова, О. М. Ігнатович, В. В. Кобченко, Н. І. Литвинова, І. Б. Марченко, О. Л. Мерзлякова, В. В. Синявський, Г. П. Татаурова-Осика, А. М. Шевенко ; [за ред. О. М. Ігнатович]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 240 с.
8. Клімов Є. А. Психологія професійного самовизначення / Є. А. Клімов. – Київ : Академія, 2010. – 235 с.
9. Мирошніченко Н. О. Соціально-педагогічна профорієнтація молоді з інвалідністю в умовах реабілітаційного закладу / Н. О. Мирошніченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – 2017 – С. 62–68.
10. Наказ Міністерства освіти і науки України від 2 липня 1995 року № 159/30/1526 Про затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua> > z0198-95
11. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 29 грудня 2004 року № 336 Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх ви-

дів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Документ v0336203-04, поточна редакція від 22.09.2015, підстава – v0951739-15 – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua> › v0336203-04

12. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашніков, І. Коберник, В. Ковтунець, О. Макаренко, О. Малахова, Т. Нанаєва, Г. Усатенко, П. Хобзей, Р. Шиян / за заг. ред. М. Грищенко. – Київ : 2016. – 40 с.

13. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua> ›

14. Психологія професійної діагностики та професійного консультування: практичний посібник / О. М. Ігнатович, Г. П. Татаурова-Осика, А. М. Шевенко; за ред. О. М. Ігнатович. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. – 225 с.

15. Сокурєнко О. О., Смола О. М. Методична збірка «Занурення у світ емоцій» у межах проекту «Театральна педагогіка». – Миколаїв : ОППО, 2022. – 96 с.

16. Холланд Дж. Теорія професійного вибору / Дж. Холланд. – Київ : 2002. – 87 с.

17. Шевченко П. І. Трудове виховання в історії розвитку школи: [курс лекцій] / Павло Іванович Шевченко. – Кривий Ріг, 2009. – 178 с.

THE CHALLENGE OF CONDUCTING PROFESSIONAL ORIENTATION WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN A GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTION

Klochkova Alevtyna,
educator

*The Regional Resource Center for Supporting Inclusive Education
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
4-a Admiralska Street, Mykolaiv, 54001, Ukraine
alevtyna.klochkova@moippo.mk.ua*

This article analyzes the psychological and pedagogical conditions necessary for career guidance work with children who have special educational needs in educational institutions. It discusses the current state of scientific research on career guidance work with such students. In modern institutions of general secondary education, career guidance work should aim to help those with special educational needs make a conscious choice about their future profession based on their capabilities, preferences, and the current needs of the labor market. The success of career guidance work is measured by the students' awareness of their future profession, their ability to make a conscious choice, their orientation towards self-discovery, their active engagement in learning the necessary knowledge and skills, and their positive evaluation of their chosen profession. The main specialized measures of vocational guidance work include professional diagnosis, professional information, professional counseling, professional choice, and professional adaptation. The author provides a detailed description of the components of career guidance work in general secondary education institutions, which aim to help students choose a future profession based on their abilities and psychophysical capabilities. The article also highlights effective career guidance measures that can be implemented for students with special educational needs in general secondary education institutions.

Keywords: *career guidance; children with special educational needs; educational difficulties; inclusion; professional adaptation; professional choice; professional counseling; professional diagnostics; professional information; socialization.*

REFERENCES

1. Bekh, I. D. (2012). *Osobystist v dukhovnomu rozvytku* [Personality in spiritual development]. K.: Akademvydav (ukr).
2. Dokuchyna, T. O. (2019). Proforiientatsiina robota z ditmy z osoblyvymy osvitynymi potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho navchannia [Vocational guidance work with children with special educational needs in the conditions of inclusive education]. *Actual problems of the correctional education*, 14. DOI: <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2019-14.92-100> (ukr).
3. Hrynevych, L., Elkin, O., Kalashnikov, S., Kobernyk, I., Kovtunets, V., Makarenko, O. & Malakhova, O. et al. (2016). *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform] (Ed. M Hryshchenko). K.: (ukr).
4. Hrynshpun, S. S. (2005). Professyonalnaia oryentatsiia shkolnykov v SShA [Professional orientation of schoolchildren in the USA]. *Pedahohyka*, 9, 65–72 (rus).
5. Hutsan, L. A. (2015). Suchasnyi analiz form ta metodiv pidhotovky uchnivskoi molodi do vyboru i uspishnoi realizatsii profesiinoi kariery [Modern analysis of forms and methods of preparing students for the choice and successful implementation of a professional career]. *Shkilnyi svit*, 3 (707) – liutyi, 20–22 (ukr).
6. Ihnatovych, O. M., Tataurova-Osyka, H. P., & Shevenko, A. M. (2021). *Psykhohohiia profesiinoi diahnostryky ta profesiinoho konsultuvannia* [Psykhohohiia profesiinoi diahnostryky ta profesiinoho konsultuvannia]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD (ukr).
7. Ihnatovych, O. M., Yehorova, Ye. V, Kobchenko, V. V., Lytvynova, N. I., Marchenko, I. B., Merzliakova, O. L. & Syniavskiy, V. V. (2014). *Profesiina oriientsatsiia* [Professional orientation]. (Ed. O. M. Ihnatovych). Kirovohrad: Imeks-LTD (ukr).
8. Kholand, Dzh. (2002). *Teoriia profesiinoho vyboru* [Theory of professional choice]. Kyiv: 2002 (ukr).
9. Klimov, Ye. A. (2010). *Psykhohohiia profesiinoho samovyznachennia* [Psychology of professional self-determination]. K.: Akademia (ukr).
10. Myroshnichenko, N. O. (2017). Sotsialno-pedahohichna proforiientatsiia molodi z invalidnistiu v umovakh reabilitatsiinoho zakladu [Social and pedagogical career guidance of youth with disabilities in the conditions of a rehabilitation institution]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia II: Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika*, 62–68 (ukr).
11. Natsionalna stratehiia zi stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini. <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/bezbaryernist/naczionalna-strategiya-zi-stvorennia-bezbaryernogo-prostoru-v-ukrayini/> (ukr).
12. On the approval of the National Strategy for the creation of a barrier-free space in Ukraine for the period up to 2030. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> (ukr).
13. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 2, 1995 №. 159 / 30 / 1526. On approval of the Regulation on professional orientation of young people studying. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> › z0198-95 (ukr).
14. Order of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine dated December 29, 2004 № 336 On approval of Issue 1 «Professions of employees that are common to all types of economic activity» of the Handbook of qualification characteristics of employee professions. Document v0336203-04, current version dated September 22, 2015, basis - v0951739-15 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> › v0336203-04 (ukr).
15. Shevchenko, P. I. (2009) *Trudove vykhovannia v istorii rozvytku shkoly* [Labor

education in the history of school development]. Kryvyi Rih (ukr).

16. Sokurenko, O. O., Smola, O. M. (2022). *Methodical collection «Immersion in the world of emotions» within the project «Theatrical Pedagogy»* [Methodical collection «Immersion in the world of emotions» within the project «Theatrical pedagogy»]. Mykolaiv: OIPPO (ukr).

17. Vasylieva, L. P. (2012). *Profesiina rehabilitatsiia: proforiientatsiia ta vidbir na profesiine navchannia osib z osoblyvymy osvithnimy potrebamy* [Vocational rehabilitation: vocational guidance and selection for vocational training of persons with special educational needs]. Mykolaiv: Pedagogika (ukr).

18. Zakatnov, D. O. (2009). Profesiina orientatsiia. Stan i problemy profesiinnoi orientatsii [Professional orientation. State and problems of professional orientation]. *Vse dlia vchytelia*, 7/8, 3–8 (ukr).